

Irodalomtudományos iskola a leshatáron

Fodor Péter: *Térfélcseré. A sport irodalmi medialitása a magyar későmodern és posztmodern elbeszélő prózában.* Budapest, Kijárat, 2009. 202.

Pályaválasztás

Melyik oldal az egyik, és melyik a másik Fodor Péter remek könyvének találó címében? Első ránézésre úgy tűnhet, hogy a pálya egyik oldala a sport mint referencia, a sport mint kulturális játék, szabadidős szórakozás, testmozgás; a másik oldal pedig a sportnak, tehát az egyik oldalnak a másik oldalra történő ideológiai szándékú áttükrözése, azaz esztétikai-filozófiai metaforizálása, reprezentálása, interpretálása. De létezik-e cselekvés, mozdulat, jelenség önmagában, bármiféle interpretáció nélkül? Lehet-e üzni a sportot értelmezés nélkül?

Nem ugyanazon az egy oldalon zajlik a játék és annak interpretációja? Nem arról van-e szó, hogy – miképpen a grundon szokás – félpályán játszunk végig egész meccseket, és folyamatos forgással, valamint a fordulat konszenzusának evidenciájával változtatjuk helyzetünket attól függően, hogy kinél van a labda? Kevésbé metaforikusan, ám annál fogalmibban: a sport eleve, strukturálisan mediális, közvetített, tehát annak akármilyen jelrendszerrel való továbbközvetítése hatványozottan mediális.

Ráadásul a továbbközvetítések közül a Fodor Pétert és minket is leginkább foglalkoztató diskurzus, a sport esztétikai reprezentációja, leggyakrabban éppen a sport közvetlenségét igyekszik relevánsan és hitelesen megjeleníteni. Tehát azt, hogy ehhez nem kellene szavak sem voltaképpen, hiszen önmagában érthető az egész. A sportról való beszéd az értelmezés szükségtelenségét, oka-fogyottságát értelmezi szükségszerűen.

Fodor Péter nagy találat (no igen, a sportfordulatok tárháza, a sport-metaforika közhelyligája olykor sportszerűtlenül előtérbe helyezi magát), hogy egyszerre vizsgálja a sport kommunikációs, ideológiai és esztétikai vetületeit. Hozzászólásomban, mely valójában amolyan kritikai labdaszedésnek tekinthető, ezt a három területet nézném meg közelebbről egy-egy kommentárral, de előtte egy másik fogalomhármas applikálásával megpróbálom a recenzió eredeti funkcióját is teljesíteni.

Középkedés

Fodor Péter – jó arányérzékről téve tanúbizonyságot – vegyítette könyvében az *elmélet*, a *történet* és az *elemzés* diskurzusát. Ráadásul ezeket a dimenziókat nem külön-külön, elzárva vizsgálta, hanem azokat egybenyitotta; így olvashatunk például az irodalomelmélet mediális fordulatának történeti következményeiről ugyanúgy, mint a tudománytörténet teoretikus alapjairól. A kötet elején található első fejeze-

tek stílszerűen a bemelegítés körei: a téma (sport és irodalom összefüggései) irodalomtudományos nézeteit ismertetik. Ezzel egyrészt Fodor meghatározza, hogy milyen vonatkozásban kutakodik, másrészt a módszertani segédegyenesekkel is itt ismerkedhetünk meg. Fodor elsősorban a kurrens német és angolszász elméleteket adaptálja, valamint kötete elején jelzi, hogy a továbbiakban csak a huszadik századi magyar szépprózára fókuszál. A sportversek szövegmozgékonyasága, dinamikája és a színdarabok társadalmi-szociologizáló leírásai helyett olyan fikciós művekre összpontosít, amelyek egyként foglalják magukba a sportmotívika nyelvi-retorikai és politikai-ideológiai kérdéseit is.

Fodor mértéktartással és empátiával közelít az irodalmi szövegekhez. Nem lerohanni vagy letaglózni akarja őket, és nem akarja túszul ejteni őket, egy-egy teória legitimálása érdekében. Ügyel arra, hogy a rögzített értelmezői optika, vagyis hogy lényegében minden műalkotásnál ugyanannak a dolognak vizsgálja egy másik megvalósulását, ne szűkítse az interpretáció horizontját, hanem ellenkezőleg kitágítsa azt. Fodor Péter tekintettel van a szövegek történeti kontextusára, nem egyszer a keletkezési körülmények vagy a taglalt szerző társadalmi-történeti pozíciója (és gyakran váltakozó *pozíciói*) határozzák meg az értelmezési kereteket. Ez a flexibilis rigorózusság eredményezi azt, hogy a *Térfélcserében* nem egy, hanem (minimum) két történet, két narratíva bontakozik ki. Közelről olvasva (*close reading*) egy irodalomtörténeti, míg távlatosan egy mentalitástörténeti jelenik meg.

Az elméleti alapozás után Fodor a prózafordulat előtörténetétől indít. Ottlik Géza és Mészöly Miklós munkásságában a sport több szinten is megjelenik: a történet felszínén és a mélyben. De Fodort nemcsak a mélyszerkezetek érdeklik, hanem az a poétikai folyamat is, ahogyan jelentéssel bíróná válnak a sportjelenségek. Ottlik prózavilágában a futball és a futás, a csapatjáték és az egyéni megmértetés kerül szembe egymással, de a bridzs-játékos és bridzs-teoretikus Ottliknak is oszt egy-két lapot. A futás fenoménje Mészölynél is meghatározó. Ebben a fejezetben Fodor veszi szemügyre a hatvanas-hetvenes évek parabolaműfajának, allegória-tobzódásának a kényszerszabadságát. *Az atléta halála* című Mészöly-műben az egyik fókuszpontot az akkori politikai-társadalmi közeg és mentalitás jelenti, és ezen izzik-izzad át a futás antik és archaikus (hozzá tehetjük: katartikus) mozzanata. Nem maradhat ki, és nem is marad ki a huszadik század talán legfontosabb magyar sport-regénye *A pálya szélén* sem. Mándy Iván remekművét az antropológiai tétek és a film formanyelvét segítségül hívó narrációs eljárások együttes vizsgálatával járja körül Fodor. Ahogy a regény, úgy az elemzés egyik legnagyobb erénye a radikális időbeliség, a nosztalgikus időtlenség, az érzéki temporalitás szóvá tétele. *A pálya szélén* nemcsak egzisztenciális példázat, hanem prousti érvénnyel a múltkeresés és az emlékkeremtés nyelvi emlékműve.

Az első trió után láthatatlan cezúra következik, nemcsak a könyvben, hanem a hatvanas-hetvenes évek mentalitástörténetében is. A magyar futball „körülírt zuhanása” ugyanis ezekben az években indul, még ha csak az 1986-os mexikói vébén is realizálódik, igaz, immáron feloldóhatlanul. Mást kezd jelenteni a futball, és más jelentés tapad a futball irodalmi reprezentációhoz is. A három György-fejezetben (Moldova, Ferdinandy, Spiró) közös, hogy a sport, elsősorban a futball társadalmi vetületét, szociokulturális tükrözését (és annak nyelvi trükközését) veszi végig Fodor. A Moldova-fejezetben, a halhatatlan H. Kovács figuráján keresztül

a szatíra és a publicisztika lesz a meghatározó, egyben elegánsan demonstrálja a Moldova-próza hanyatlástörténetét. A Ferdinandy-elemzés nem elhanyagolható hozadéka, hogy egy Magyarországon kevésbé ismert és elismert életmű jelentékeny vetületét veszi végig. A rövidke Spiró-fejezet, a *Futball és (kor)kritika* egyetlen csodálatos novella többszemponútú elemzése. Az *Apámmal a meccsen* című Spiró-novellában a szerző felidézi utolsó közös futballmeccsét édesapjával. A sűrű szövegben a külső események (mit és hogyan játszik a válogatott, mindezt hogyan éli meg a társadalom) és a belső történések (az apa-fió kapcsolat, a betegség, a halál, a családi némaság) egymásra íródnak, de közben a novella origója folyamatosan a mérkőzés, a játék.

Úgy is tűnhet, Fodor könyve hármasszorosban strukturálódik. A következő fejezetek a prózafordulat és a kilencvenes évek szövegeivel és szerzőivel foglalkoznak. Személyes kedvencem a Nádas-fejezet, amely a futás mozzanatán keresztül (Nádas *Évkönyvében*) a jelenlét és a jelentés dialektikáját, távlatosan pedig a Nádas-írásművészet fizikai-esztétikai relevanciáját érzékelteti. Szintén a futás szövegszerűségét elemzi a szerző Szijj Ferenc kötete kapcsán. Ebben a szekcióban olvashatjuk azt a három kötelező gyakorlatot, amelyek futball és irodalom kapcsán mindig elhangzanak. Az Esterházy, Kukorelly, Darvasi belsőhármassal, mi tagadás, olykor a giccsig, de minimum a maszatolt publicisztikusságig szöktette magát és prózáját futballügyekben. Ezért igencsak kritikusan elemzi Fodor az itt említett szerzők szövegeit, az erények, a kecses szövegmozdulatok, az elegáns megkerülő cselek és a nagy találatok mellett, azt is beintja, ha egy szöveghely bizonytalan. Az utolsó fejezet, jó helyezkedéssel és arányérzékkel, annak a Parti Nagy Lajosnak az ideilleszkedő prózáját vizsgálja, aki esztétikai áttételekkel, a referencializmus ellenében hozza szóba (a maga utánozhatatlan szóművészetével) a sport esztétikai gazdagságát.

Szabadrúgás

A sport kommunikációs modelljét meggyőző esztétikai-retorikai potenciállal szemlélteti Rilke egyik versének idevágó passzusa: „*Amíg azt kapod el, amit magad dobtál, / ügyes vagy, s így csakis nyerni lehet, / S csak ha majd megfogod azt a labdát, / melyet egy örök játszótársnő vetett / épp a kezéd közé, pontosan / kimért röppályán, mely kerek egység / Isten hídjában; felível, zuhan: / akkor lesz a fogni-tudás képesség - / Nem a tiéd, egy világé.*”¹ Az önmagával és önmagában való játék egyesélyes (*Solang du Selbstgeworfnes fängst, ist alles / Geschichlichkeit und lässlicher Gewinn*), a játék világa, és következésképpen a világ játéka azonban csak akkor tárul fel, ha kinyílik-osztódik a kommunikációs tér, hogyha abban megjelenik a másik, akivel az együttjátás (*Mitspiel*) megvalósítható. A Rilke-vers nem véletlenül lett Hans-Georg Gadamer *Igazság és módszer* című könyvének mottója. Ahogyan nem véletlenül adta Fodor Péter az első fejezet címének azt, hogy *A sport aktualitása*. Ez a címválasztás finom utalás Gadamer egyik

¹ „*Solang du Selbstgeworfnes fängst, ist alles / Geschichlichkeit und lässlicher Gewinn-; / Erst wenn du plötzlich Fänger wirst des Balles / Den eine ewige Mitspielerin / Dir zuwarf, deiner Mitte, in einem jener Bögen / Aus Gottes grossem Brückenbau: / Erst dann ist Fangen-können ein Vermögen,- / Nicht deines, einer Welt.*” (Márton László fordítása.)

nevezetes tanulmányára (*A szép aktualitása*), amelyben Gadamer a következő észrevételt teszi: „A játék mindig együttjátszást igényel. Ez alól még a néző sem tudja kivonni magát, aki a labdával játszadozó gyermeket figyeli. [...] Elég, ha egyszer a televízióban megnézzük például egy teniszmérkőzés közönségét! Valósággal kificamodnak a nyakak. Senki se tudja megállni, hogy együttjátsszon.”² Ugyanitt jut el Gadamer arra a következtetésre, hogy a néző „részvevőként” része a játéknak, benne van. A játéktér és a kommunikációs tér elválaszthatatlanul összeolvad. Egymásra épül. Azonban azt, hogy ez mennyire egyirányú, szemléletesen bizonyítja az, amikor a pályán játszó, kinézve a közönségre, kiszakadva a játék felig áteresztő burkából, ütemet téveszt és hibázik.

*

„Napjaink labdarúgó-mérkőzésein a négyszögletű gyepen huszonkét, színes mezben egyéniségétől megfosztott bohóc hergelődik egy labdával, ürügyet szolgáltatva arra, hogy tömegesen nyilvánulhasson meg az esztelenség” – fogalmaz meglehetősen sarkosan Mario Vargas Llosa egyik regényhőse, Don Rigoberto.³ Ezek szerint ő nem tartozik az együttjátsszó nézők közé. Rá nem hat a játék varázsa? Hogy egy másik példát is hozunk, nézzük meg Woody Allen zseniális *Annie Hall*-jának egyik párbeszédét. A főhős, Alvy Singer (Woody Allen alteregója), miközben kosármecset néz, egyik barátnőjével beszélget a sportról. A lány értetlen: „Alvy, mi olyan izgalmas abban, hogy egy csapat megveszekedett kerget egy labdát, hogy aztán eldobja?” Mire jön Woody Allen nagyszerű, intellektuális intellektualizmus-kritikája: „Hogy mi benne az izgalmas? A testiség. Tudod, egy dolog az intellektus, amit az értelmiség gondol, hogy fejben kell rendben lenni, és tök’ mindegy minden más odalent. Másfelől, mint azt jól tudjuk most is: a test nem hazudik. Nem ám.”⁴ Nem, a test tényleg nem hazudik, kivéve ha ez a célja. És hogy a sportot bemutató, színre vivő modern, magyar irodalom hogyan mond igazat, illetve hogyan hazudik (akár egy mozdulatban is), az kiderül Fodor Péter könyvéből.

Szegő János

Felhasznált irodalom és rövidítések

GADAMER

1994 GADAMER, Hans-Georg: *A szép aktualitása*. Ford.: Bonyhai Gábor. In: GADAMER, Hans-Georg: *A szép aktualitása*. Budapest, T-Twins, 1994. 5–84.

VARGAS LLOSA

1998 VARGAS LLOSA, Mario: *Don Rigoberto feljegyzései*. Ford.: Szilágyi Mihály. Budapest, Európa, 1998.

² GADAMER, 1994. 40.

³ VARGAS LLOSA, 1998. 114.

⁴ „Alvy, what is so fascinating about a group of pituitary cases trying to stuff the ball through a hoop?” – „What’s fascinating is that it’s physical. You know, it’s one thing about intellectuals, they prove that you can be absolutely brilliant and have no idea what’s going on. But on the other hand... (Clears his throat) the body doesn’t lie, as-as we now know.”